वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी

हलन्तपुंलिङ्गप्रकरणम् (१)

२५.०७.२०११

हल्

- ह् य् व् र्
- ल्
- ञ् म् ङ् ण् न्
- झ् भ्
- घ् ढ् ध्
- ज् ब् ग् ड् द्
- ख् फ् छ् ठ् थ् च् ट् त्
- क् प्
- श् ष् स्

हकारान्ताः पुंलिङ्गाः

- लिह आस्वादने - कर्तरि क्विप् प्रत्ययः ।
- लिह्   (क्विप्) व् ('क्विप् च' - ३.२.७६ - इति क्विप्)
- लिह्   ('वेरपृक्तस्य' - ६.१.६७ - इति वलोपः)
- लिहति इति 'लिह्' ।
- [मधुलिट् = भ्रमरः]

- लिह् (सुँ) स्
- लिह्   ('हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल्' - ६.१.६८)

३२४. हो ढः (८.२.३१)

- पदद्वयम् । हः, ढः ।
- ‘झलो झलि’ (८.२.२६) इत्यतः ‘झलि’ इति, ‘स्कोः संयोगाद्योरन्ते च’ (८.२.२९) इत्यतः ‘अन्ते’ इति च अनुवर्तते । ‘पदस्य’ (८.१.१६) इत्यधिक्रियते ।
- हस्य ढः स्यात् झलि पदान्ते च ।
- ‘हल्ङ्याप्...’ इति सुलोपः, पदान्तत्वाद् हस्य ढः, जश्त्वचर्त्वे, लिट्, लिड् ।
- लिह्
- लिढ्   (‘हो ढः’ - ८.२.३१ - इति ढत्वम्)
- लिड्   (‘झलां जशोऽन्ते’ - ८.२.३९)
- लिट्   (‘वाऽवसाने’ - ८.४.५६ - इति विकल्पेन चर्त्वम्)

ભ लिहौ, लिहः ।

ભ लिहम्, लिहौ, लिहः ।

ભ लिहा, लिड्भ्याम् इत्यादि ।

ભ हलादिषु प्रत्ययेषु परेषु पदन्तत्वात् ढत्वम् । 'झलां जशोऽन्ते' इति जश्त्वम् ।

- लिह् सु
- लिढ् सु (‘हो ढः’ - ८.२.३१)
- लिड् सु (‘झलां जशोऽन्ते’ - ८.२.३९)
- लिड् ध् सु (‘डः सि धुट्’ - ८.३.२९ - इति धुडागमः)
- लिड् त् सु (‘खरि च’ - ८.४.५५ - इति चर्त्वम्)
- लिट् त् सु (‘खरि च’ - ८.४.५५ - इति चर्त्वम्)
- धुडभावे,
- लिट्सु (‘खरि च’ - ८.४.५५ - इति चर्त्वम्)

हकारान्तः पुँल्लिङ्गः लिह्-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
	लिट्/लिड्	लिहौ	लिहः
	हे लिट्/हे लिड्	हे लिहौ	हे लिहौ
	लिहम्	लिहौ	लिहः
तृ[illegible]	लिहा	लिड्भ्याम्	लिड्भिः
चतुर्थीविभक्तिः	लिहे	लिड्भ्याम्	लिड्भ्यः
पञ्चमीविभक्तिः	लिहः	लिड्भ्याम्	लिड्भ्यः
षष्ठीविभक्तिः	लिहः	लिहोः	लिहाम्
सप्तमीविभक्तिः	लिहि	लिहोः	लिट्त्सु/लिट्सु

हलादिषु प्रत्ययेषु ‘हो ढः’ इति ढत्वम् । जश्त्वम्

सुपि ढत्वजश्त्वयोः कृतयोः वा धुडागमः

- दुह प्रपूरणे
- दुह् (क्विप्) व् ('क्विप् च' - ३.२.७६)
- दुह् ('वेरपृक्तस्य' - ६.१.६७ - इति वलोपः)

- दुह् (सुँ) स्
- दुह् ('हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्...' - ६.१.६८ - इति सुलोपः)
  - 'हो ढः' इति ढत्वे प्राप्ते,

३२५. दादेर्धातोर्घः (८.२.३२)

- पदत्रयम् । दादेः, धातोः, घः ।
- 'झलो झलि' (८.२.२६) इत्यतः 'झलि' इति, 'स्कोः संयोगाद्योरन्ते च' (८.२.२९) इत्यतः 'अन्ते' इति, 'हो ढः' (८.२.३१) इत्यतः 'हः' इति च अनुवर्तते । 'पदस्य' (८.१.१६) इत्यधिक्रियते ।
- उपदेशे दादेः धातोः हस्य घः स्यात् झलि पदान्ते च ।
- दुह्
- दुघ् ('दादेर्धातोर्घः' - ८.२.३२)

- उपदेशे किम्?
- अधोग् इत्यत्र यथा स्यात्,
- दुह्-धातोः लङ्-लकारे अडागमे कृते दकारादित्वाभावेऽपि, उपदेशे दादित्वात् घत्वं भवति ।
- दामलिहम् आत्मनः इच्छति दामलिह्यति, ततः क्विपि दामलिट्, अत्र मा भूत् ।
- अत्र उपदेशे धातुः लकारादिः, न तु दादिः । अतः घत्वं न ।

- दुघ् इति घत्वे कृते,

३२६. एकाचो बशो भष् झषन्तस्य स्ध्वोः (८.२.३७)

- पञ्च पदानि । एकाचः, बशः, भष्, झषन्तस्य, स्ध्वोः ।
- 'स्कोः संयोगाद्योरन्ते च' (८.२.२९) इत्यतः 'अन्ते' इति, 'दादेर्धातोर्घः' (८.२.३२) इत्यतः 'धातोः' इति च अनुवर्तते । 'पदस्य' (८.१.१६) इत्यधिक्रियते ।
- बश् - ब्, ग्, ड्, द्
- भष् - भ्, ग्, ढ्, ध्
- झष् - झ्, भ्, घ्, ढ्, ध्
- धातोरवयवः यः एकाच् झषन्तः तदवयवस्य बशः स्थाने भष् स्यात् सकारे ध्वशब्दे पदान्ते च ।

- दुघ्

एकाच्

- द् उ घ् - धातुः

बश् झष्

- ध् उ घ्

भष्

- धुघ् ('एकाचो बशो...' - ८.२.३७)
- धुग् ('झलां जशोऽन्ते' - ८.२.३९)
- धुक् ('वाऽवसाने' - ८.४.५६)

ஜ एकाचो धातोः - इति सामानाधिकरण्येन अन्वये तु इह न स्यात् - गर्दभम् आचष्टे गर्दभयति, ततः क्विप्, णिलोपः, गर्धप् ।

ஜ गर्दभ (णि) इ ('तत्करोति तदाचष्टे' इति णिच्)

ஜ गर्दभ् इ ('अतो लोपः' - ६.४.४८ - इति अकारलोपः)

ஜ गर्दभ् इ (क्विप्) व् ('क्विप् च' - इति कर्तरि क्विप्)

ஜ गर्दभ् व् ('णेरनिटि' - ६.४.५१ - इति णिलोपः)

ஜ गर्दभ् ('वेरपृक्तस्य' - ६.१.६७ - इति वलोपः)

ஜ अयं धातुः एकाच् न । किन्तु तदवयवस्य एकाचः = दभ् इत्यस्य झषन्तत्वमस्ति)

ஜ गर्धभ् ('एकाचो बशो...' - ८.२.३७)

ஜ गर्धब् / गर्धप्

☙ झलीति निवृत्तम्, स्ध्वोः ग्रहणसामर्थ्यात् ।
☙ तेन इह न - दुग्धम्, दोग्धा ।

☙ व्यपदेशिवद्भावेन धात्ववयवत्वाद् भष्भावः, जश्त्वचर्त्वे ।
☙ धुक्/ धुग् ।
☙ दुहौ, दुहः ।

षत्वचर्त्वे, घुक्षु ।

- दुह् सु
- दुघ् सु ('दादेर्धातोर्घः' - ८.२.३२ - इत् घत्वम्)
- धुघ् सु ('एकाचो बशो ...' - ८.२.३७ - इति भष्भावः)
- धुग् सु ('झलां जशोऽन्ते' - ८.२.३९ - इति जश्त्वम्)
- धुग् षु ('आदेशप्रत्यययोः' - ८.३.५९ - इति कवर्गात् परत्वात् षत्वम्)
- धुक् षु ('खरि च' - ८.४.५५ - इति चर्त्वम्)
- धुक्षु

हकारान्तः पुँल्लिङ्गः दुह्-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
	धुग्/ धुक्	दुहौ	दुहः
	हे धुग् / हे धुक्	हे दुहौ	हे दुहः
	दुहम्	दुहौ	दुहः
	दुहा	धुग्भ्याम्	धुग्भिः
चतुर्थीविभक्तिः	दुहे	धुग्भ्याम्	धुग्भ्यः
पञ्चमीविभक्तिः	दुहः	धुग्भ्याम्	धुग्भ्यः
षष्ठीविभक्तिः	दुहः	दुहोः	दुहाम्
सप्तमीविभक्तिः	दुहि	दुहोः	धुक्षु

हलादिषु प्रत्ययेषु 'दादेर्धातोर्घः' इति घत्वम् । 'एकाचो..' इति दस्य धः ।

सुपि घत्व-भष्भाव-जश्त्व-षत्व-चर्त्वाः